Дедалі менша Україна. Внутрішня ентропія в часи зовнішньої екзистенціальної загрози

Михайло Мінаков

Вступні зауваги

Світ сповнений хаосу. Однак хаос може набувати різних форм. Деякі з них підтримують життя в усіх його проявах, інші сприяють ентропії та загибелі. Одні відкривають простір для індивідуальної та колективної творчості, розширюючи межі буття, інші – протистоять одна одній, створюючи соціальне пекло. Одні підтримують прагнення до спільного блага і створюють умови, в яких можуть співіснувати різні люди і групи; інші призводять до спільної шкоди і підживлюють вічну війну всіх проти всіх. Більш того, світовий хаос стає дедалі складнішим, адже його різні форми постають у різних місцях у різний час: так вони формують різні культури і традиції, хоч і залишаються відкритими для людського впливу – вони можуть бути перетворені завдяки цілеспрямованим зусиллям і стійкій колективній волі або до розширення можливостей життя, або до взаємознищення.

З огляду на це твердження, питання, поставлене Українським Форумом – «Чи щось пішло не так в Україні?» – може здатися безглуздим. Якщо світ і його історія за своєю суттю хаотичні, то немає й мірила добра чи зла, правильності чи хибності – ці судження позбавлені підстав.

І все ж це питання є обґрунтованим, важливим і заслуговує на найдокладнішу відповідь. Як іще можна зрозуміти внутрішні джерела неперервної української трагедії, яка розгортається вже понад десятиліття? Перспектива, закладена в цьому питанні, має вирішальне значення. Причому, формуючи відповідь, ми не займаємося зовнішніми причинами, значення яких не менше внутрішніх чинників цієї трагедії. Інтенціональність питання направляє наш погляд до тієї частини джерел чинної трагедії, яка пов'язана з внутрішніми особливостями розвитку України і вимагає не боротьби з зовнішнім ворогом, а прояснення, розуміння і, якщо можливо, зцілення.

Необхідно зробити ще одну філософську заувагу. Коли відбувається значуща подія, вона збирає розрізнені елементи історичного хаосу світу в єдине ціле, нав'язуючи свій порядок і створюючи те, що ми зазвичай називаємо «причинами». Саме так: подія визначає свої «причини», а не навпаки. У цьому полягає як обмеженість, так і важливість будь-якого аналітичного зусилля. Тоді, з одного боку, ми можемо бачити тільки ті джерела, які вибрала сама подія і на які вона вказує нам – або навіть наказує нам бачити їх. З іншого боку, в діалозі між подією і дослідником з'являється можливість розгледіти набагато більше, ніж подія має намір розкрити. Це знання може допомогти в терапевтичних зусиллях щодо зменшення шкоди і подолання наслідків трагедії, яка стала домом для мільйонів людей в Україні.

Внутрішні джерела української трагедії

Зсередини трагедія України розгортається в крайній поляризації – не просто в звичайних політичних розбіжностях, характерних як для здорових демократій, так і для токсичних автократій, але в чомусь набагато більш загрозливому: у розвитку політично структурованої, інституційно вкоріненої й онтологічно заглибленої порожнечі між фрагментами того, що колись було згуртованою мережею людей – множинністю – яка на початку 1990-х років встановила Третю

Українську Республіку.[1] Ця фрагментація – не просто розбіжності через чи конкуренція за різні уявлення про державу і національне майбутнє, що власне і є справжньою політикою, або κοινωνία, яка стосується найвищого зі спільних благ.[2] Насправді це систематичний демонтаж самої можливості спільного існування, самої політичної спільноти.

Там, де колись існувала складна, але взаємопов'язана тканина суспільства – нехай недосконала та суперечлива – зіяє невпинно зростаюча порожнеча, яка заважає цим фрагментам визнати один одного частиною спільної української реальності. Я б назвав цю розбратну та самоніщивну силу феноменом «дедалі меншої України».[3] Цей феномен, як виглядає, підтримується двома фундаментальними розколами, які набагато глибші за добре відомий культурний розкол між східним/двомовним і західним/одномовним полюсами українського «глобуса» або пізнішого зіткнення між проросійськими та проєвропейськими партійними орієнтаціями.

Перший розкол випливає з суперечності, вкоріненої у самій українській політичній традиції, між країною і державою. Наш хаос почасти зорганізовано навколо невідповідності між Україною як живою країною, багатою на регіональні особливості та місцеві традиції, і Україною як державним апаратом, що вимагає культурної однорідності та повної лояльності ідеологічній владі. Другий ключовий поділ виникає в конфлікті між двома несумісними формами державності, заснованими на практиці влади в Україні: Левіафан, який підтримує громадянський мир за допомогою суворих ієрархічних структур і тоталітарного суспільного договору щодо відразного спільного блага, і Бегемот, який породжує вічну громадянську війну і дестабілізує будь-яку стабільну політичну систему за допомогою привабливого ідеалу спільної шкоди. Ці два фундаментальні поділи перетинаються і підсилюють один одного, створюючи умови, за яких звичайні політичні розбіжності переростають у внутрішній екзистенціальний конфлікт, що сьогодні ускладняється зовнішньою, не менш екзистенціальною війною.

Українські Левіафан і Бегемот проти країни

Суворе й чесне бачення політики, сформульоване Томасом Гоббсом у бурхливі роки британської революції, з тривожною актуальністю відгукується на етап, у який у 2013 році вступили Україна та вся Східна Європа. Мислителі від Лютера й Мора до Гоббса та Мілтона були свідками того, як на початку Модерності держава втратила трансцендентний фундамент. У центрі богопокинутої політичної спільноти утворилася порожнеча, відчутна оголеному нерву людей, котрі ще пам'ятали затишок архаїки. Їхні ідеї та мрії – про «cuius regio, eius religio», щасливі береги Утопії та суспільний договір – покликані були окреслити й заповнити Ніщо у серці модерної політики. Під кінець 2013 року почали руйнуватися затишні ілюзії посткомуністичного транзиту і, ширше, самої ери Модерності. Якщо Гоббс і його сучасники жили на її початку, то ми – свідки її завершення, а можливо, й співучасники її вбивства. Процеси, що розгорнулися під час і після Євромайдану 2013–2014 років, дивовижно віддзеркалюють і початок, і можливий кінець Модерності – тому філософська мова Гоббса так доречна нині. Кінець Модерності – це не стільки згасання прогресу, скільки повернення політики до її первнів: до питання, хто

1 Про поділ політичної історії України на три періоди або три «республіки» див., наприклад: Ложкін, Б., Федорін, В. (2016). *Четверта республіка: чому Європа потрібна Україні, а Україна потрібна Європі*. Київ: Новий друк; Hrytsak, Y. (2024). The third Ukraine: A case of civic nationalism. *Philosophy & Social Criticism*, *50*(4), 674-687; Minakov, M. (2025). Balancing Coercion and Extortion: Change and Continuity in Ukrainian Statehood. *Nuovi Autoritarismi e Democrazie: Diritto, Istituzioni, Società (NAD-DIS)*, *7*(1), 85-98.

2 Див. Аристотель, «Політика», II.1.1261a18, III.1.1275b20.

3 Тут я приймаю і продовжую розвивати концепцію «малої України», вперше сформульовану Андрієм Єрмолаєвим у 2015 році. Див., наприклад: Ермолаев, А. (2015). *Капли росы*. Киев: София.

має право вирішувати, хто житиме, хто помре, хто посіє хаос і хто пожне його плоди. Між нами та ранньомодерним досвідом можливий діалог: ми знаємо, що таке стояти на краю прірви й відчувати на собі її погляд.

Саме з цих позицій Гоббс розуміє, що легітимна влада держави існує в постійному напруженні з постійною загрозою повернення до стану природи, де життя «самотнє, бідне, жорстоке, грубе і коротке»,[4] точно відображає екзистенціальні проблеми, що виникають в умовах, коли інститути влади виявляються крихкими, закони демонструють свою безпорадність, а хаос пролізає в усі щілини колективного буття. Проникливість і філософська відкритість до соціального досвіду початку Модерності дозволили Гоббсу зрозуміти і виразити в поняттях той факт, що суверенітет Левіафана не є непорушним, що йому постійно загрожують сили розпаду, втілені в образі Бегемота.[5] Ця пара апокаліптичних звірів показує, як швидко уявна нормальність стабільної держави і відносного громадянського миру може поступитися місцем жорстокій боротьбі за виживання.

Процеси, що почалися протягом і після Євромайдану 2013-2014 років, виявляють дивну симетрію між початком і можливим кінцем Модерності, що робить філософську мову Гоббса настільки адекватною нашому часу. Втім, завершення Модерності є не стільки перериванням соціального прогресу, скільки поверненням до політики в її найбільш базовій формі: до фундаментального біо- і некро-політичного питання про те, хто має право вирішувати, хто буде жити, а хто помре, хто буде сіяти хаос, а хто пожинати його гіркі плоди.

На відміну від римських провінцій Південної та Західної Європи, землі Східної Європи набули регулярного державного устрою лише в VIII–IX століттях. Дніпровське работоргівельне підприємство варягів перетворилося на династичну державу Рюриковичів – давньої Русі, яка заклала основу політичної культури, характерної для всіх народів Східної Європи.[6] У цій традиції іноземне походження правлячих груп – і держави як такої – стало розглядатися як легітимне джерело влади. Ця регіональна форма Левіафана ґрунтувалася на ієрархічному договорі між чужерідними правителями і місцевими підданими, причому кожна категорія підпорядковувалася не тільки різним нормативно-правовим системам, а й перебувала в різних сферах соціального буття.

У цій системі громадянський мир за Гоббсом міг виникнути тільки в результаті жорстокої угоди: місцеві громади зобов'язувалися підкорятися чужому уряду за умови, що їм буде дозволено зберегти свій традиційний уклад життя, а правителі залишали за собою право застосовувати радикальні форми примусу і вимагання (coercion та extortion Чарльза Тіллі).[7] Цей примус був ритуалом відтворення онтологічної відмінності між правителями і підданими, не дозволяючи комунікації проникати занадто глибоко між цими категоріями, й особливо у справи місцевий спільнот. Примус і вимагання правителів функціонували як систематичний рекет – плата за захист, яка утримувала правлячих хижаків на безпечній відстані від органічних спільнот.

Цей східноєвропейський Левіафан послідовно еволюціонував протягом тисячоліття. Монгольське завоювання, подальше панування численних татарських орд, литовська експансія і

4 Цит. за: Hobbes, T. (1996 [1651]). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press, p. 207.

5 Див.: См.: Hobbes, T. (1990 [1668]). *Behemoth or the long parliament*. University of Chicago Press.

6 Тут я слідую теорії Олексія Толочко про походження давньоруської держави, сформульованій у його книзі «Нариси початкової Русі». Див.: Толочко, А. (2015). *Очерки начальной Руси*. Киев: Лаурус.

7 Про деталі див.: Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. London – New York: Blackwell.

польський колоніальний проект Люблінської унії не тільки не послабили цю державну традицію, але й зміцнили її фундаментальну логіку. Російська імперія і Радянський Союз були значною мірою сформовані цією ж східноєвропейською версією Левіафана, адаптувавши її основний принцип – легітимне чужорідне правління над автономними місцевими громадами – до вимог імперської величі та ідеологічної гегемонії.

У ході цієї еволюції політичну культуру України сформувала не тільки конкретна форма Левіафана, але й чітка відмінність між державою і країною. У цьому контексті «держава» означає владні структури, інститути та еліти, які прагнуть зберегти контроль над ресурсами, людьми та дискурсами, завжди зберігаючи свій характер чужорідної сутності, прибульця з ворожо-іншої сфери соціального буття. «Країна», навпаки, складається з життєформ, традицій та ідентичностей культурно і регіонально різноманітного населення України. Країна – це безліч життєсвітів, кожен зі своїми місцевими традиціями, культурами та мовами, що існують в усталеній автономії від державної влади. Вона проявляється в громадянському суспільстві, неформальних мережах і спільнотах, які чинять опір або замінюють ідеологічні нав'язування держави за допомогою повсякденних практик ухилення, пристосування і тихої незгоди. Там, де держава вимагає конформізму і контролю, країна прагне до виживання і місцевої автономії. Однак сама країна залишається роздробленою через несумісні регіональні пам'яті та проекти майбутнього, які породжують взаємовиключні політичні мови, перешкоджаючи появі загальної громадянської ідентичності або справді плюралістичного дискурсу.[8]

Втім, хаос української історії ще більш складний. У певні періоди і в певних регіонах України були випадки зовсім іншого типу державності – йдеться про Бегемота. Гоббс використовував ім'я цього апокаліптичного чудовиська для позначення держави, що перебуває на межі колапсу, де легітимна влада руйнується, а суспільство роздроблюється на ворожнечі фракції, що робить її вразливою для зовнішнього політичного втручання. У контексті України Бегемот являє собою форму державного устрою, яка активно породжує громадянські конфлікти, а не контролює їх – ситуацію, в якій механізми нормального політичного порядку не працюють, а суспільство переживає фазу саморуйнування.

В історії України епізоди Бегемота нищили захисну дистанцію між державою і країною, побудовану східноєвропейським Левіафаном. Це призводило до періодів соціального хаосу, які породжували як велику свободу, так і величезні екзистенціальні ризики для виживання множинності. У такі моменти бар'єри, що відокремлюють правлячі еліти від місцевих спільнот, зникали, ввергаючи обидві сфери буття в прямий, переважно кривавий контакт. У ці фази держава перестає функціонувати як зовнішній арбітр і стає здобиччю, яку можна захопити, роздрібнити або знищити. У цьому процесі конкуруючі сили – як внутрішні українські фракції, так і зовнішні сили – прагнуть встановити контроль над країною за моделлю Левіафана.

У постійних коливаннях між державними формами Бегемота і Левіафана, зовнішні сили у співпраці з внутрішніми українськими «таборами» постійно породжували суспільну ентропію в Україні. Наприклад, східноєвропейські ентропійні процеси в XX столітті Тімоті Снайдер назвав ефектом «кривавих земель». Криваві землі – це простори, в яких стикалися конкуруючі імперські амбіції і місцеві сили, в процесі чого місцеве населення ставало жертвою найглибших екзистенціальних конфліктів, що виходили далеко за рамки встановлення політичного контролю і лояльності. Всі воюючі сторони перетворювали регіон «між Берліном і Москвою» на непридатну для життя зону.[9]

Спорадичні занурення України в *козаччину* та *гайдамаччину*, її війни за незалежність і *Руїни*, чудові та лихі 1990-ті роки і революційне межицарство після Євромайдану – все це при-

8 Детальніше про поділ держави і країни в Україні див.: Minakov, M. (2011). The language of dystopia: the ideological situation in Ukraine. *Russian Politics & Law*, *49*(5), 43-54.

9 Див.: Снайдер, Т. (2011). *Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним*. Київ: Грані-Т.

клади фаз, в яких проявлялася державна форма Бегемота. Кожна з цих фаз супроводжувалася розпадом усталених політичних форм і появою нових, часто ефемерних конфігурацій влади – моментів, коли звичайні громадяни опинялися в ролі політичних діячів, коли довго притлумлене невдоволення виривалося у відкритий конфлікт, а самі основи соціального порядку ставали предметом запеклої боротьби і знищення.

Боротьба цих двох форм державності – чужорідного і хижого Левіафана і хаотичного і саморуйнівного Бегемота – створила політичну культуру, в якій населення України нечасто відчувало стабільне, легітимне правління, яке враховувало б його інтереси. Натомість українці навчилися проскочувати між зовнішнім пануванням і внутрішньою роздробленістю, вдаючись до стратегій виживання, які обирали за пріоритет місцеву автономію, а не національну єдність, особисті зв'язки, а не державні закони, і тактичні поступки, а не сталу політичну участь.

Ця складна історична модель відображає і те, що показує нам подія Української Історії, і прояснює те приховане, чому спроби України щодо демократичної консолідації неодноразово зазнавали краху: країні постійно бракувало не тільки інституційних основ для стабільного управління, а й загальної політичної уяви, яка вивела б державу і спільноти в одну сферу політичної онтології.

Дедалі менша Україна

В основі феномену «дедалі меншої України» лежить викривлена діалектика спільної шкоди – постійного зубожіння, що відбувалося не тільки через зовнішнє втручання, але й через внутрішні суперечності Левіафана і Бегемота, які в кожній ітерації пожирають країну, якою вони нібито правлять і про яку б мали дбати. Це не звичайна політична боротьба за обмежені ресурси, властива «нормальним» демократіям, і навіть не хижацький примус, типовий для автократій. Це щось більш фундаментальне: структурна налаштованість на взаємне підштовхування до зубожіння, що діє незалежно від того, яка політична сила перебуває при владі.

Обидві форми державності – чи то далекий, чужерідний Левіафан, чи то хаотичний, розбратний Бегемот – поєднано однією фатальною рисою: вони пожирають саму сутність країни, не даючи нічого натомість. Вони також не дають можливості постати «середнім формам» державності, як от у західноєвропейських суспільствах: тут обидві крайні форми посаджені на ланцюги ліберальних інститутів, що на якийсь час робить держави менш токсичними. В Україні – і ширше по Східній Європі – цього не сталося. Левіафан ставиться до країни як до колоніальної території, яку слід експлуатувати, утримуючи владу за допомогою систематичного ослаблення місцевих громад, що живуть у відокремлених ризомах своїх життєсвітів. Бегемот же, навпаки, живиться самим конфліктом, вимагаючи постійного збільшення шкоди та ескалації взаємного антагонізму. Жодна з цих форм державності не визнає країну рівноправним партнером або хоча б об'єктом, який потрібно плекати, розвивати і якому слід служити. Обидві перебувають у принципово іншій сфері буття і розглядають країну як сировину для власного відтворення і боротьби поміж собою.

Ця логіка спільної шкоди пояснює, чому політичні цикли України[10] незмінно приводили до нескінченної втрати життєвої енергії і поширення некрофільської жаги – чому кожна революю-

10 Про ці цикли див.: Hale, H. E. (2005). Regime cycles: democracy, autocracy, and revolution in post-Soviet Eurasia. *World politics*, *58*(1), 133-165; Huss, O., & Bertelsen, O. (2016). The perpetual cycle of political corruption in Ukraine and post-revolutionary attempts to break through it. Bertelsen, O. (ed.). *Revolution and War in Contemporary Ukraine: The Challenge of Change*. BoD–Books on Demand, 317-353; Madlovics, B., & Magyar, B. (2023). Ukrainian Regime Cycles and the Russian Invasion. *CEU DI Working Papers* 13: 1-74.

ція, кожна зміна режиму, кожен момент уявного прогресу залишали країну біднішою в плані людського капіталу, соціальної довіри та культурного багатства. Як у своєму левіафанівському, так і в бегемотівському втіленні, держава стала машиною для перетворення накопиченого соціального, культурного і матеріального багатства країни в політичну енергію, яка в кінцевому рахунку розсіюється в небутті.

Український Бегемот діє за своїм особливим принципом: він не є єдиною революційною силою, а являє собою безліч ворогуючих меншин, кожна з яких визначається не тим, що прагне побудувати, а тим, кому бажає нашкодити. Коли якась із цих ресентиментних меншин захоплює контроль над державним апаратом, її головною метою стає не стільки просування власного порядку денного, скільки систематичне завдання шкоди супротивним групам. Це перетворює правління на гру з від'ємною сумою, де перемога вимірюється не загальним процвітанням, а успішним приниженням і ослабленням супротивників.

Особливо руйнівним в українському контексті є те, що ці ворожі меншини, попри своє спільне корінне й тубільне походження, неминуче стають внутрішніми чужинцями, щойно приходять до влади. Сам акт захоплення державного апарату відчужує їх від органічних спільнот, які вони нібито представляють. Вони змушені нав'язувати своє бачення за допомоги тих самих механізмів дистанціювання і примусу, що характерні для чужорідного правління, тим самим відтворюючи логіку Левіафана навіть у моменти нібито всенародного зміцнення влади.

В останні три десятиліття апокаліптичний Бегемот неодноразово відвідував Україну з руйнівною регулярністю. Він з'явився в 1990–1991 роках, допомагаючи забезпечити незалежність через розпад радянських структур, але відступив, коли хаос свободи виявився некерованим. Він повернувся в 1993-1994 роках, створивши умови, які пізніше дозволили зміцнитися Левіафану Кучми. У XXI столітті відбулося два візити Бегемота у вигляді Помаранчевої революції (2004-2005) і Євромайдану (2013-2014). Кожен майдан обіцяв демократичні перетворення, але в підсумку підготував ґрунт для нових авторитарних спроб. Тепер, коли Україна стоїть перед обличчям війни за існування, Бегемот, здається, знову наближається до київських пагорбів, привабливий запахом фрагментованого суспільства і можливістю поласувати уламками розваленого держапарату.

Український Левіафан втілює ще більш підступний принцип: він представляє себе як метафізично – і часто географічно – своє власне джерело легітимності, чуже ризомам країни. Це не звичайна дистанція між урядом і громадянами, властива всім складним суспільствам, а свідоме культивування відчуження як основи політичної влади. Левіафанівська держава в Україні не просто керує зверху – вона керує ззовні, позиціонуючи себе як представник трансгресивних принципів, чужих місцевим зв'язкам і особливостям.

За три десятиліття, що минули після здобуття незалежності, цей левіафанівський імпульс втілювався в деякі моменти правління Леоніда Кучми, Віктора Януковича, Петра Порошенка і навіть Володимира Зеленського. Кожен з них представляв різні культурно-соціальні та ідеологічні групи, але в якийсь момент всі вони починали правити Україною ніби з-поза її меж. Кожен з цих левіафанівських експериментів обіцяв єдність, стабільність і громадянський мир за авторитарного правління, але призвів лише до тимчасового придушення властивого Україні різноманіття. Відгородившись від реального життя країни, левіафанівська держава стає нездатною до справжнього політичного правління і може нав'язувати порядок лише за допомогою все більш кривавого примусу і вимагання, що в кінцевому підсумку провокує прихід Бегемота.

Київ посідає унікальне й трагічне місце в цій динаміці – водночас рідне і чуже місто для країни. Як стародавній культурний центр, Київ має безсумнівні тубільні права – це органічний міський простір України, вкорінений у століттях безперервного поселення і розвитку як міської спільноти. Однак, будучи місцем знаходження державної влади з часів варягів, він був

і головним локусом відчуження – простором, де члени правлячих груп навчаються правити Україною, немов чужим краєм.

Ця подвійність проявляється в ролі Києва як стартового майданчика для захоплення влади у фази Бегемота, і як адміністративного центру, де революційні енергії неминуче перетворюються на левіафанівські структури. Як тубільний простір, Київ служить природним місцем *віча*, собору різноманітних фрагментів множинності України – локусом, де представники громад, регіонів і соціальних груп збираються, щоб змагатися і співпрацювати у формуванні національної політики. Але як резиденція державної влади місто стає місцем, де групи переможців учяться домінувати над тими самими органічними спільнотами, які привели їх до влади.

Архітектура міста цю подвійність підкреслює: позолочені бані Софії та печери Лаври – високі й глибинні символи тубільного духовного авторитету – сусідять із величними корпусами імперського класицизму Маріїнського палацу та радянського конструктивізму Радміну, де містяться інституції, покликані нав'язати єдине правління українській множинності. Таким чином, Київ символізує собою фундаментальну суперечність українського фатуму: неможливість керувати справді різноманітною країною за допомогою інститутів, які вимагають надмірної уніфікації як передумови ефективного правління.

Найбільш переконливі докази реальності занепаду України лежать не тільки в абстрактному політичному аналізі, а й у простій арифметиці життєвого занепаду. У постійних революційних циклах, що визначили розвиток Третьої Республіки, державний апарат постійно піддавався випробуванням і періодично зазнав переворотів. Однак від цього збитків зазнавали не правлячі групи, а саме країна, яка виявлялася стороною, що програвала на кожному етапі кожного циклу. Будь-яке коливання між фазами Бегемота і Левіафана залишало країну з дедалі меншим населенням, зі слабшими соціальними зв'язками і зі збіднілим етнолінгвістичним, конфесійним і культурним розмаїттям.

Демографічна статистика свідчить про неухильне скорочення населення України з початку 1990-х років. Але ця втрата не тільки кількісна, а й якісна. Покоління все більше відриваються одне від одного, і кожен виборчий цикл супроводжується появою нових політичних рухів, які відкрито відкидають досвід і мудрість своїх попередників. Електоральне гасло «вкради паспорт у бабусі!» стало не просто ознакою деградації молодих поколінь виборців, які ще не мають життєвого досвіду, але вже переконані у своїй абсолютній правоті. Це – неофіційний девіз міжпоколіннєвих відносин, що віддзеркалює глибоку девальвацію спадкоємності в родинах і культурних спільнотах.

Етнолінгвістичне та конфесійне розмаїття країни, що колись було джерелом культурного багатства, неухильно скорочується в результаті еміграції, асиміляції та божевільної державної політики гомогенізації. Фрагменти української множинності, замість того щоб навчитися співіснувати в рамках справді плюралістичної політичної структури, все більше віддаляються один від одного, розділені розширюваною порожнечею взаємного нерозуміння і ресентимента.

Це призводить до все меншої України в найбуквальнішому сенсі: країна з кожним роком стає все меншою і порожнішою – не тільки в плані чисельності населення, але і в плані розмаїття життєформ: людського і тваринного, цивілізованого і дикого. Щодня продовжує звужуватися вибір, доступний українцям у питаннях знання і віри, слова і мовчання. Немов хтось накреслив на стінах Софії слова божественного вироку: МЕНЕ, МЕНЕ, ТЕКЕЛ, УПАРСІН – обчислені, зважені і визнані негідними.

Неможливість вишневого садка на кривавих землях

Викладені вище міркування, на мій погляд, дають відповідь на питання, що й коли пішло не так в Україні. Наша трагедія походить не з якоїсь одної політичної помилки чи історичної випадковості, а зі структурної неможливості існування життєспроможної політичної спільноти в коливаннях циклу між Левіафаном і Бегемотом, що визначає державність країн Східної Європи ось уже впродовж тисячоліття. Україна опинилася в лещатах мертвенної діалектики: чужорідний Левіафан, що править ззовні і систематично послаблює місцеві життєсвіти, і божевільний Бегемот, що обіцяє звільнення, але несе тільки поляризацію і взаємне насильство. Обидві форми державності ставляться до України не як до живого співтовариства, яке потрібно плекати і берегти, а як до сировини задля власного відтворення. Результатом стало поступове знищення всього, що робить життя гідним: людяних взаємин, культурного розмаїття, міжпоколіннєвої спадкоємності і самої можливості спільного існування. Неправильним було не відхилення від якогось вірного шляху, а сама діалектика суспільного розвитку.

Розуміння того, що пішло не так, не означає автоматичного відкриття шляху до виправлення ситуації. Як онтологічний анархіст, я можу уявити радикальну альтернативу іншого розвитку для України: відродження українських ризом за наявності мінімалістичної держави, потужну конституційну демократію й насправді автономне самоврядування. Такий розвиток призвів би до відродження органічної зв'язності українських життєсвітів, систематично руйнованих у двобої Левіафана і Бегемота, створення простору для процвітання різноманітних спільнот України без посередництва чужорідної і відчужувальної державної влади. По суті, це – вирощування вишневого саду, який оспівав Тарас Шевченко. Вишневий сад – це символ вкоріненого, мирного, плідного життя спільноти, знищення якого під залізною п'ятою Модерності так пронизливо змалював Антон Чехов. Ця альтернатива, напевно, дозволила б Україні прийняти своє розмаїття й установити правління на основі справжнього консенсусу, де політична влада була б інструментом для розвитку життя й служіння йому, а не для його контролю і придушення.

Але я сумніваюся в тому, чи можливе таке терапевтичне оновлення і чи доречне та своєчасне воно для континенту, що знову занурюється в нову епоху воєн між народами. Ті форми світового хаосу, які захопили Східну Європу, в останнє десятиліття показали себе безжальними по відношенню до будь-яких спроб створити умови, необхідні для життя, свободи та миру. «Криваві землі» продовжують розширюватися і поглиблюватися, створюючи середовище, в якому саме виживання вимагає тих форм державної мобілізації і соціальної мілітаризації, що виключають дбайливу роботу з відновлення життєсвітів та посадки садів. Здається, мрія про квітучу українську ризому несумісна з реаліями історичного моменту на наших землях.

І саме з цього сумніву проростає мій песимізм. Я не впевнений, що Життя – у будь-якій формі, гідній цього імені – зможе відродитися на наших змучених землях у найближчому майбутньому. «Дедалі менша Україна» може зменшуватись і далі – поки не залишиться нічого, окрім спогадів про те, що могло б бути, і гіркого усвідомлення того, що пішло не так.